

A jestliže nám někdo řekne „N neexistoval“, také se zeptáme: „Co tím myslíš? Chceš říci, že ..., nebo že ..., atd.?“

Ale jestliže nyní pronesu nějakou výpověď o Mojžíšovi, – jsem vždycky ochoten dosadit za slovo „Mojžíš“ *jeden* z těchto popisů? Řeknu třeba: Slovem „Mojžíš“ rozumím muže, který udělal to, co o Mojžíšovi vypráví bible, nebo alespoň hodně z toho. Ale jak hodně? Rozhodl jsem se, kolik z toho se musí ukázat jako nepravdivé, abych svoji větu vzal jako nepravdivou zpátky? Má tedy pro mne jméno „Mojžíš“ ve všech možných případech určitý pevný a jednoznačně určený způsob používání? – Není tomu spíš tak, že mám, aby se tak řeklo, k dispozici celou řadu opor a jsem připraven opřít se o jednu, když by mi druhá měla být odňata, a naopak? – Zaměř pozornost ještě na jiný případ. Když řeknu „N zemřel“, tak se to s významem jména „N“ může mít třeba takto: Věřím, že žil člověk, kterého jsem (1) viděl tam a tam, který (2) vypadal tak a tak (obrazy), (3) udělal to a to a (4) v občanském životě má toto jméno „N“. – Na otázku, co rozumím pod jménem „N“, bych vypočítal toto všechno, nebo něco z toho, a při různých příležitostech různě. Moje definice jména „N“ by tedy vypadala třeba takto: „muž, o kterém tohle všechno platí“. – Ale co kdyby se nyní něco z toho ukázalo jako nepravdivé! – Budu ochoten prohlásit větu „N zemřel“ za nepravdivou, také jestliže se ukáže jako nepravdivé něco, co se mi zdá být vedlejší? Kde ale je hranice toho, co je vedlejší? – Kdybych byl v nějakém takovém případě podal vysvětlení jména, tak bych nyní byl připraven toto vysvětlení pozměnit.

Ale to lze vyjádřit takto: Používám jména „N“ bez *pevného* významu. (Ale to při jeho užívání zrovna tak nevádí, jako není použití nějakého stolu na překážku to, že stojí na čtyřech nohách místo na třech, a že se tudíž za určitých okolností viklá.)

Má se snad říci, že používám slovo, jehož význam neznám, a že tedy mluvím něco, co nemá smysl? – Říkej, co chceš, pokud ti to nezabrání vidět, jak se věci mají. (A pokud to budeš vidět, ledacos říkat nebudeš.)

(Kolísání vědeckých definicí: Co dnes platí za zkušenostně daný průvodní jev jevu A, bude zítra použito k definování „A“.)

80. Řeknu: „Tam stojí židle.“ Co když tam jdu a chei ji odtamtud vzít, a ona náhle z mého pohledu zmizí? – „Tak to tedy nebyla

žádná židle, nýbrž nějaký přelud.“ – Ale za pár vteřin ji vidíme znovu a můžeme se jí dotknout, atd. – „Tak tam tedy židle přece jen byla a přeludem bylo její zmizení.“ – Ale předpokládej, že nějaký čas nato zmizí znovu, – nebo se zdá, že zmizela. Co máme nyní říci? Máš pro takové případy připravená pravidla, – která by stanovila, jestli se něčemu takovému může ještě říkat „židle“? Ale postrádáme snad tato pravidla při používání slova „židle“? A máme snad říci, že s tímto slovem vlastně žádný význam nespojujeme, protože nejsme vybaveni pravidly pro všechny možnosti jeho použití?

81. F. P. Ramsey jednou v rozhovoru se mnou zdůraznil, že logika je „normativní věda“. Jaká představa mu přitom přesně tanula na mysli, nevím; byla ale nepochybně úzce příbuzná té představě, která se ve mně vynořila teprve později: že totiž ve filosofii užití slov často *srovnáváme* s hrami, s kalkuly podle pevných pravidel, ale nemůžeme říci, že ten, kdo řeči používá, *musí* hrát zrovna takovou hru. – Jestliže se ale nyní řekne, že náš řečový výraz se takovým kalkulům *pouze přibližuje*, tak se tím ocitáme bezprostředně na prahu určitého omylu. Neboť potom to může vypadat, jako bychom v logice hovořili o jakési *ideální* řeči. Jako kdyby naše logika byla jakoby jakousi logikou pro vzduchoprázdňý prostor. – Zatímco logika nepojednává přece o řeči – příp. o myšlení – v onom smyslu, jako přírodní věda pojednává o nějakém přírodním jevu, a bylo by nanejvýš možno říci, že *konstruujeme* ideální jazyky. Ale tady by slovo „ideální“ bylo zavádějící, neboť to zní, jako kdyby tyto jazyky byly lepší, dokonalejší než naše běžná řeč; a jako kdyby bylo zapotřebí logika, aby ten lidem konečně ukázal, jak vypadá správná věta.

Toto všechno se však může objevit v pravém světle teprve tehdy, když získáme víc jasností o pojmech chápání, mínění a myšlení. Neboť potom se také stane jasným, co nás může svádět (a co mě kdysi svedlo) k myšlence, že ten, kdo vyslovuje, nebo *miní*, nebo *chápe* nějakou větu, provádí tím jakýsi kalkul podle určitých pravidel.

82. Co označují slovy „pravidlo, kterým se řídí“? – Hypotézu uspokojivě popisující jeho způsob užívání slov, tak jak ho pozorujeme? Nebo pravidlo, k němuž přihlíží při používání znaků? Nebo to, které nám uvede v odpověď, když se ho ptáme, jaké je jeho pravidlo? – Co ale když pozorování neumožní žádné pravidlo jasně poznat, a otázka žádné nevytáhne na světlo? – Neboť mi sice na moji otázku, co rozumí jménem „N“, podal určité vysvětlení, ale byl připraven toto vysvětlení vzít zpátky a pozměnit je. – Jak tedy mám určit pravidlo, podle kterého hraje? Ani on sám je nezná. – Nebo správněji: Co tu má ještě označovat výraz „pravidlo, kterým se řídí“?

83. Nevzejde nám tu určité světlo z analogie řeči s hrou? Můžeme si přece docela dobře myslet, že by se lidé někde na louce bavili hrou s míčem, a to tak, že by začali různé existující hry, některé by ani nedohráli do konce, mezitím by míč bez plánu házeli do výše, navzájem by se žertem honili a házeli míčem po sobě atd. A nyní někdo řekne: Po celou tu dobu hrají ti lidé míčovou hru, a proto se při každém hodu řídí určitými pravidly.

A neexistuje také případ, kdy hrajeme a – „make up the rules as we go along“ [vytváříme si pravidla průběžně]? Ba i takový, že je pozměňujeme – as we go along.

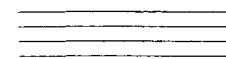
84. O způsobu použití slova jsem řekl, že toto použití není všude ohraničeno pravidly. Ale jak vlastně vypadá hra, která je pravidly všude ohraničena? Jejíž pravidla nepřipouštějí žádnou pochybnost, ucpávají všechny díry, které by si mohla najít? – Nemůžeme si myslet určité pravidlo, které řídí používání pravidla? A pochybnost, kterou *takovéto* pravidlo odstraňuje – a tak dále?

Ale tím není řečeno, že pochybujeme proto, protože určitá pochybnost je pro nás *myslitelná*. Mohu si docela dobře myslet, že někdo pokaždé, než otevře dveře svého domu, pocítí pochyby, jestli se za nimi nerozvěřela propast (a může se jednou i ukázat, že měl se svými pochybnostmi pravdu) – ale kvůli tomu přece jen v podobném případě sám nepochybují.

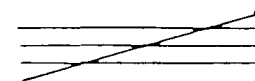
85. Určité pravidlo je tu jako nějaký ukazatel cesty. – Neponechává žádné místo pro pochybnost o tom, jakou cestou mám jít? Ukazuje, jakou cestou mám jít poté, co jsem ho minul, jestli dál po silnici, nebo po polní cestě, nebo napříč poli? Ale kde je řečeno, v jakém směru mám sledovat jeho pokyn, jestli ve směru ruky, nebo (např.) v opačném směru? – A kdyby tu místo jednoho ukazatele stál celý souvislý řetěz ukazatelů, nebo kdyby tu byly na zemi čáry křídou, – existuje pro ně jen *jediný* výklad? – Mohu tedy říci, že ukazatel ponechává přece jen určitou možnost pochybnosti. Nebo spíš: někdy ponechává možnost pochybnosti, někdy ne. A to pak už není žádná filosofická věta, nýbrž věta zkušenostní.

86. Někáká řečová hra jako (2) nechť je hrána s pomocí tabulky. Znaky, které A udává B, nechť jsou nyní znaky psané. B má tabulku; v prvním sloupci jsou písemné znaky používané ve hře, ve druhém obrázky tvarů různých stavebních kamenů. A ukáže B určitý takový písemný znak; B ho vyhledá v tabulce, podívá se na obrázek, který je naproti, atd. Tabulka je tedy určitým pravidlem, kterým se řídí při provádění příkazů. – Vyhledávání obrázku v tabulce se člověk učí praktickým výcvikem, a určitá součást tohoto výcviku spočívá třeba v tom, že se žák učí přejíždět v tabulce prstem zleva doprava; učí se tedy, aby se tak řeklo, vést řadu horizontálních čar.

Myslí si, že by se nyní zavedly různé způsoby, jak nějakou tabulku číst, totiž jednou tak, jako tomu bylo ve výše uvedeném případě, podle schématu:

jindy zas podle tohoto schématu:

nebo podle nějakého jiného. – Takové schéma nechť je připojeno k tabulce jako pravidlo, jak se jí má používat.

Nemůžeme si nyní představit další pravidla k vysvětlení *tohoto* pravidla? A byla na druhé straně tamta první tabulka bez schématu

šipek neúplná? A jsou bez příslušného schématu neúplné ostatní tabulky?

87. Předpokládej, že podám vysvětlení: „Slovem ‚Mojžíš‘ rozumím muže, pokud nějaký takový existoval, který vyvedl Izraelity z Egypta, ať už se tehdy jmenoval jakkoli a ať jinak udělal nebo neudělal cokoli dalšího“. – Ale u slov tohoto prohlášení jsou možné podobné pochybnosti jako u jména „Mojžíš“ (co označuješ slovem „Egypt“, co slovem „Izraelité“, atd.?). Ba tyto otázky neskončí, ani kdybychom dospěli k slovům jako „červený“, „tmavý“, „sladký“. – „Ale jak mi potom k pochopení pomůže nějaké vysvětlení, když to přece není vysvětlení definitivní? Vysvětlení pak přece není nikdy dokončené; pořád tedy ještě nerozumím – a nikdy neporozumím –, co míní!“ – Jako kdyby určité vysvětlení viselo takřkajíc ve vzduchu, když ho nepodpírá jiné vysvětlení. Zatímco vysvětlení se sice může opírat o nějaké jiné, které bylo podáno, ale nějakého dalšího nemá zapotřebí žádné – ledaže bychom je potřebovali *my*, abychom se vyhnuli nedorozumění. Bylo by možno říci: Vysvětlení slouží k tomu, aby se nedorozumění odstranilo, nebo aby se nedorozumění předešlo – takovému nedorozumění tedy, k němuž by bez tohoto vysvětlení došlo; ale ne každého, které si mohu představit.

Může se snadno zdát, jako by každá pochybnost jenom *ukazovala* určitou existující mezeru v příslušném základu; takže spolehlivé porozumění je možné jen tehdy, když nejprve pochybujeme o všem, o čem se pochybovat *může*, a potom všechny tyto pochybnosti odstraníme.

Ukazatel je v pořádku – jestliže za normálních podmínek plní svůj účel.

88. Jestliže někomu řeknu „Zdržuj se přibližně tady!“ – nemůže toto vysvětlení naprosto dobře plnit svoji funkci? A nemůže selhat i kterékoli jiné?

„Ale není toto vysvětlení přece jen nepřesné?“ – Je; proč bychom je nemohli označit jako „nepřesné“? Ale rozumějme jenom dobře, co slovo „nepřesné“ znamená! Neboť neznamená totéž co „nepoužitelné“. A uvažme přece, co označujeme v protikladu k to-

muto vysvětlení jako vysvětlení „přesné“! Snad vyznačení nějakého kruhu křídou? Tu nás pak hned napadne, že taková čára křídou má určitou šířku. Přesnější by byla tedy hranice určité barevné plochy. Ale má tady taková přesnost vůbec ještě nějakou funkci? Nevysvětluje v něco zbytečného? A také jsme ještě ani neurčili, co má platit za překročení této ostré hranice; jak, jakými nástroji má být zjištěno. Atd.

Rozumíme, co znamená: nařídít kapesní hodinky na přesný čas, nebo nařídít je tak, aby šly přesně. Co ale kdyby se někdo zeptal: Je tato přesnost ideální přesností, nebo jak dalece se jí blíží? – můžeme samozřejmě mluvit o měřeních času, při kterých existuje jiná, a jak bychom řekli, větší přesnost než při měření času kapesními hodinkami. Kde slova „nařídít hodiny na přesný čas“ mají jiný, i když příbuzný význam, a „určení času podle hodin“ je jiným úkolem, atd. – Kdybych nyní někomu řekl: „Měl bys přicházet k obědu přesněji; víš přece, že začíná přesně v jednu hodinu“ – dá se říci, že tu o *přesnosti* vlastně není řeč? – protože někdo může říci: „Pomysli na časové určení v laboratoři nebo na hvězdárně; *tam* vidíš, co znamená slovo ‚přesnost‘.“

„Nepřesné“, to je vlastně hana, a „přesné“ chvála. A to tedy znamená: nepřesné nedosahuje svého cíle tak dokonale jako přesnější. Tu pak tedy záleží na tom, co označíme jako „cíl“. Je nepřesné, jestliže vzdálenost Slunce od nás neudám s přesností 1 m? a jestliže truhláři neudám šířku stolu s přesností na 0,001 mm?

Není dán předem *jediny* ideál přesnosti; nevíme, co si pod tím máme představit – ledaže sám stanovíš, co se tak má označovat. Ale bude pro tebe těžké k takovému stanovení dospět; k nějakému, které tě uspokojí.

89. Těmito úvahami se ocitáme na místě, kde vyvstává problém: Do jaké míry je logika něco vznešeného?

Zdálo se totiž, že je jí vlastní jakási zvláštní hloubka – všeobecně platný význam. Měla spočívat, zdálo se, v základě všech věd. – Neboť logické zkoumání propátrává podstatu všech věcí. Chce dohlédnout věcem na dno a nemá se starat o „tak nebo tak“ faktického dění. – Svůj původ nemá v zájmu o fakta přírodního dění, ani v potřebě postihnout příčinné souvislosti, nýbrž ve snaze pochopit základ nebo podstatu všeho, co může být zkušeností. Ale

ne tak, jako kdybychom měli k tomuto účelu vypátrat nové skutečnosti: pro naše zkoumání je spíše podstatné, že se jím nechceme naučit nic *nového*. Chceme *pochopit* něco, co nám už leží nezakryto před očima. Neboť se zdá, že *právě* to v jistém smyslu nechápeme.

Augustinus (Conf. XI/14): „quid est ergo tempus? si nemo ex me quaerat scio; si quaerenti explicare velim, nescio.“ [Co je tedy čas? Jestliže se mě nikdo neptá, vím to; jestliže bych to chtěl dotazujícímu se vysvětlit, nevím.] – Toto by nemohlo být řečeno o nějaké otázce přírodních věd (třeba o otázce týkající se specifické váhy vodíku). To, co víme, když se nás nikdo neptá, ale nevíme už, když to máme vysvětlit, je něco, na co se musíme *upamatovat*. (A zjevně něco, na co se člověk z nějakého důvodu upamatovává nesnadno.)

90. Je nám, jako bychom museli jevy *naskrz prohlédnout*: naše zkoumání se však nezaměřuje na jevy, nýbrž jak by bylo možno říci, na „*možnosti*“ jevů. To znamená, že se upamatováváme na *druh výpovědí*, které o jevech vyslovujeme. Proto se také Augustinus upamatovává na různé výpovědi, které lidé pronášejí o trvání událostí, o jejich minulosti, přítomnosti nebo budoucnosti. (To přirozeně nejsou *filosofické* výpovědi o čase, minulosti, přítomnosti a budoucnosti.)

Naše úvaha je tudíž úvahou gramatickou. A tato úvaha vrhá světlo na náš problém tím, že odstraňuje různá nedorozumění. Nedorozumění, která se týkají způsobu používání slov; vyvolávaná mimo jiné určitými analogiemi mezi vyjadřovacími formami v různých odvětvích naší řeči. – Některá z nich lze odstranit tím, že se určitá vyjadřovací forma nahradí jinou; to lze označit jako „*analizování*“ našich vyjadřovacích forem, neboť tento úkon má někdy cosi podobného s rozkladem na části.

91. Nyní to ale může vypadat, jako kdyby existovalo něco jako definitivní analýza našich řečových forem, tedy *jedna jediná* úplně analyzovaná forma vyjádření. To znamená: jako kdyby obvyklé vyjadřovací formy byly ve své podstatě ještě neanalyzované; jako kdyby v nich bylo skryto něco, co je třeba vynést na světlo. Jestliže

se tak stane, má tím být vyjádření plně vyjasněno a naše úloha vyřešena.

Dá se to říci také takto: Nedorozumění odstraňujeme tím, že učiníme naše vyjádření exaktnějším: ale to nyní může vypadat, jako kdybychom se snažili dospět k určitému stavu, k stavu dokonalé přesnosti; a jako kdyby toto bylo vlastním cílem našeho zkoumání.

92. Toto nachází výraz v otázce po *podstatě* řeči, věty, myšlení. – Neboť třebaže se i my ve svých zkoumáních snažíme pochopit podstatu řeči – její funkci, její výstavbu –, není to nieméně *to*, nač je tato otázka zaměřená. Neboť ta nevidí v podstatě něco, co je už volně přístupné pohledu a čemu se uspořádáním dostane *přehlednosti*. Nýbrž něco, co leží *pod* povrchem. Něco, co spočívá v nitru, co vidíme, když věc prohlédáme, a co má analýza vytáhnout z hloubi.

„*Podstata je nám skryta*“: to je forma, jakou pak bere na sebe náš problém. Ptáme se: „*Co je řeč?*“, „*Co je věta?*“ A odpověď na tyto otázky má být dána jednou provždy; a nezávisle na každé budoucí zkušenosti.

93. Někdo by mohl říci „Věta je to, co je ze všeho nejběžnější“, a někdo jiný: „Věta – to je cosi velice podivuhodného!“ – A tento druhý nemůže prostě jen hledět, jak věty fungují. Protože mu stojí v cestě formy našeho způsobu vyjadřování týkajícího se vět a myšlení.

Proč říkáme, že věta je něco podivuhodného? Jednak kvůli nesmírnému významu, který má. (A to je správné.) Na druhé straně nás však tento význam a určité chybné chápání řečové logiky svádí k domněnku, že věta musí realizovat jakýsi mimořádný, ba jedinečný výkon. – V důsledku určitého *mylného chápání* nám připadá, jako kdyby věta *dělala* něco zcela zvláštního.

94. „Věta, jaká to podivuhodná věc!“: v tom už tkví sublimující povaha celého tohoto pojetí. Tendence předpokládat mezi *větným znakem* a fakty existenci jakéhosi čistého jsoučna. Nebo také chtít